

בהעלותך¹

דנפשי קאמר ולא מהא דר' יונתן². און איז מסביר אז דער טעם וואָס דער רמב"ם ברענגט נישט די פרטים הנ"ל, איז ווייל ר"י במאמרו (אין הקב"ה משרה שכינתו) רעדט וועגן השראת השכינה אין אן אופן פון קביעות, ווי דער רא"ש איז מפרש בנדרים, און דערפאר פאָ דערן זיך די אלע תנאים; אָבער שלא בקביעות, אפשר שיתנבא אע"פ שלא יהי' בו כל המדות הללו (פון ר"י — „גבור עשיר חכם ועניי") ורבינו לא נחת הכא לפרש אלא—תנאי הנביא להתנבאות ואפילו שלא יהא בקביעות³.

דער תירוץ איז אָבער לכאורה נישט גלאַטק, וואָרעם

[נוסף ע"ז וואָס לפ"ז קומט אויס, אז די מעלות גשמיות (גבור בגופו ועשיר כפשוטו) זיינען נוגע צו השראת השכינה בקביעות מער ווי די מעלות המדות „גבור במדותיו כו"י? — ולכאורה איז אדרבה: די רוחניות'דיקע מעלות דארפן זיין אַ גרעסערער גורם וסיבה צו השראת השכינה בקביעות ווי גבורה און עשירות בגשמיות איז — קשה]

פאָרוואָס זאל דער רמב"ם ריידן נאָר וועגן השראת השכינה-הנבואה שלא בקביעות, און נישט וועגן (די תנאים וואָס זיינען נויטיק פאָר) השראת השכינה בקביעות? וואָס דאָס איז דאָך געווען מצב הנבואה פון משה ישעי' ירמ' וכו' — הנביאים המפורשים בתורה?

אויך איז לכאורה מערער נוגע צו מבאר זיין אַ מצב קבוע ווי מבאר צו זיין

א. אין רמב"ם הלכות יסודי התורה⁴, וואו עס רעדט זיך וועגן ענין הנבואה⁵ — „מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם" — זאָגט דער רמב"ם: ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד. און דערנאָך איז דער רמב"ם מפרט דעם סדר פון דעם נביא'ס הנהגה בפועל וכו'.

פרעגן מפרשים⁶: אין מס' נדרים זאָגט ר' יוחנן „אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו וכולן ממה" (און ווי עס ווערט דאָרט אָפגעלערנט פון פסוק יעדער פרט, ביז עניו — „דכתיב' והאיש משה עניו מאד"), וואָס פון דעם איז משמע (פון די פסוקי רא"י) אז „גבור" און „עשיר" מיינט בפשטות (בגופו ובנכסים); אויך — פאָרוואָס דערמאָנט נישט דער רמב"ם „עשיר" (כפשוטו) און „עניו"?

דער כסף משנה איז מסביר, אז דאָס וואָס דער רמב"ם זאָגט איז מצד „סברא

(1) ריש פרק ז' — בהבא לקמן (בפנים) עייג'יכ מיה"מ פ' חלק היסוד ה' והז' ח"פ להרמב"ם פ"ו. מרג' ח"ב פל"ב. ועוד.

(2) להעיר שבפרשטנו מדובר לא רק בהחילוק דנבואות שאר הנביאים ונבואת משה (יב, ו ואילך), כיא גם אודות ויתנבאו ולא יספו (יא, כה — וב' פירושים בזה) של הע' זקנים, והנאמר (ע"י משה) „מי יתן כל עם ה' נביאים" (יא, כט).

(3) ראה כס"מ ולח"מ, ועוד.

(4) לח, א.

(5) פרשטנו יב, ג.

(6) כ"ה בכס"מ, ובדרשות הר"ן דרוש ה' בתחלתו. ובגמ' ובע"י לפנינו, ר' יוחנן כ"ל בפנים.

(7) לשון הכס"מ שם.

און ווי ס'איז מוכח אויך אין ש"ס, אז עס קען זיין השראת השכינה אויך אויף דעם וואָס איז נישט קיין עשיר:

די גמרא¹³ ברענגט בכ"מ דעם סיפור¹⁴, אז עס איז אַרױס אַ בת־קול מן השמים און האָט געזאָגט „יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה“ כמשה רבינו¹⁵ אלא שאין דורו זכאי לכך, און „נתנו חכמים את עיניהם בהלל הזקן“¹⁷, וואָס הלל איז, כידוע¹⁸, געווען אַ גרוי־סער עניי¹⁹.

נביאים כאלו שלא היו גבורים ועשירים (וראה גם סדר משנה שם). אלא שאזיל לשטתי (— דלא כהרמב"ם) שאין מדובר בגדלים שם לענין הנבואה. (13) סנהדרין יא, א. סוטה מח, ב. ירושלמי שם (פ"ט הי"ג). תוספתא שם פ"ג, ד"ה. וראה ירושלמי שם בסוף הפרק, ע"ז פ"ג הא וסוף הוריות — מעשה עדי.

(14) ובסוכה (כת, א); ב"ב (קלד, א). „שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלשים מהן ראויים שתשרה שכינה עליהם כמשה רבינו“.

(15) בירושלמי ותוספתא שם „לרוח הקודש“. וראה לקמן הערה 17.

(16) כ"ה בגמרא ובע"י סנהדרין שם. וראה על הגליון בגמרא שם. ובשאר המקומות ליתא.

(17) ואין לומר ש„תשרה עליו שכינה“ שב־מקומות הנ"ל אינו שייך לעניינו (לענין הנבואה), שהרי זהו אותו הלשון שבגדלים שם. הקב"ה משרה שכינתו. ובפרט שבמקומות הנ"ל (שבהערה 13) ה"ז בא בהמשך למ"ש „משמתו נביאים האחרונים חגי זכרי ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישאל ואעפ"כ היו משתמשים בכת קול כו", וע"ז בא ההמשך שישנו מי שראוי שתשרה עליו שכינה.

וראה פרשי סנהדרין שם ד"ה אף הוא „ששרתה עליו שכינה שנתנבא כו" (ועד"ז הוא ב"ר"ח שם. ועוד). וראה לשון הרמב"ם הל' יסודות שם (פ"ז ה"א) „ואין הנבואה . . . מיד רוח"ק שורה עליו, ובה"ה שם „שתשרה שכינה“. ועוד.

ובאברבנאל למו"נ שם ספ"ב דחה ראיית הרמב"ם מהגמרא נדרים ושבת (דלקמן רס"ד), דשם „לא דברו חכמים ז"ל מהנבואה כי אם מהשכינה“, עיי"ש בארוכה. ואכ"מ.

(18) יומא לה, ב.

(19) כ"כ בטורי אבן שם. אבל לכאורה, אחר שעלה לנשיאות שוב לא ה"י עני, כי נשיא פרנסות

אז איינמאליקע זאך אָדער בכלל אַ מצב ארעי.

ועוד ועיקר, פון פשטות לשון הרמב"ם אין דער הלכה, און ההלכות בהמשך צו איר איז משמע אז ער רעדט (א) וועגן השראת השכינה בקביעות⁸ (וועגן אַ נביא קבוע⁹), (ב) די הלכות וועגן אַלע סוגי נביאים¹⁰.

ב. עס זיינען דאָ מפרשים¹¹ וואָס פארענטפערן — פארקערט: דער רמב"ם האָלט אז די הלכה בלייבט נישט ווי ר' יוחנן און אז גבור און עשיר (במובנם הפשוט) זיינען נישט מוכרח צו השראת השכינה; והא ראי': צווישן די נביאים זיינען געווען אַזעלכע וואָס זיינען נישט געווען קיין גבורים אָדער עשירים¹².

(8) וכמו שהקשה בסדר משנה (אות ג' בסופו) לרמב"ם כאן.

(9) לכאורה זוהי פשטות הכוונה בלשון הרא"ש „בקביעות“, לשלול נבואה חד פעמית (ע"ד המופת) ע"י איש שאינו ראוי לנבואה. ובעיני יעקב נדרים שם ד"ה אמר ר"י כל הנביאים (ועד"ז באברבנאל למו"נ שבסוף הערה 17) ד.קביעות' הכוונה כמו במשנה. ולפי"ז ה"י אפשר לפרש כן ברמב"ם. אבל ראה מו"נ וכר' (ולח"מ) שבהערה הבאה.

(10) ראה לח"מ לרמב"ם שם, אבל לא משמע כן מדברי רבינו בספר מו"נ ח"ב פל"ב דשם כתב: הוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר. ולכאורה כוונתו, דא"א להיות השראת הנבואה — באיזה אופן שהוא — בלי ענינים אלו (והרי במר"נ שם גופא מציינן למ"ש כאן). וראה מו"נ שם „אבל הסכלים . . לא יתכן . . שיתנבא . . אלא כאפשרות שיתנבא חמור כו". וכ"מ מהמשך לשון הרמב"ם ב'ה' פרקים פ"ז (ועד"ז בהקדמתו לפ"י המשניות ד"ה והחלק השני בענין הנביא בתחלתו) — והובא במר"נ שם (אלא שבח"פ שם: א) מביא גם „עשירי ומבארו במעלות המדות, ב) כתב, ואין מתנאי הנביא שיהיו אצלו כל המעלות המדות כו". ובכל הנ"ל אינו מביא „עניי“ — ראה לקמן ס"ב והערה 22.

(11) טורי אבן לרמב"ם כאן. וראה גם חסד לאברהם לשמונה פרקים שם.

(12) ראה גם אברבנאל שבהערה 17, שהיו

ג. בפשטות וואלט מען געקענט פארענטפערן, אז דער תנאי פון „עניי“ איז נכלל²⁵ אין דעם וואס דער רמב"ם זאגט „גבור במדותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם כו“, וואס (אויך) ענוה איז פון די מעלות המדות²⁶, וכמו"כ אז דעם ענין פון „גבור כח“ ברענגט דער רמב"ם בהמשך דבריו „אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו שלם בגופו“²⁷.

אָבער — א) אפילו אויב מ'זאל זאגן אז מיט „שלם בגופו“ דא מיינט דער רמב"ם אויך בריאות²⁸ ושלמות הגוף כפשוטו²⁹, איז דאס נאך נישט דער מצב פון „גבור“; ובכל-אופן איז נישט מובן פארוואס איז ער דאס כולל און מרמז בהמשך דבריו און זאגט עס נישט בפירוש ובתחלת דבריו אלס תנאי אין נבואה.

ב) ועד"ז בנוגע לענוה: וויבאלד אז אין גמרא שטייט „עניי“ אלס ענין בפ"ע, פארוואס איז דאס דער רמב"ם³⁰ נישט

עס בלייבט אָבער די שאלה בנוגע דעם וואס ער ברענגט נישט „עניי“²⁰, וואס אדרבה: פון דעם סיפור הנ"ל אין גמרא בנוגע צו הלל הזקן איז משמע, אז דאס וואס ער איז געווען ראוי שתשרה עליו שכינה, איז געווען בעיקר צוליב זיין עניוּת, ווי די גמרא פירט אויס „וכשמת אמרו עליו כו' הי עניו כו“²¹.

און אזוי איז אויך משמע בפרשתנו, אז דאס וואס דער פסוק זאגט „והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה“ איז²² כעין הקדמה²³ צו דעם וואס עס שטייט גלייך נאכדעם: „לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט גו“, וואו דער אויבערשטער איז מפליא מעלת הנבואה פון משה רבינו²⁴.

מוטלת על הציבור כו'. והרי הסיפור בגמרא שם דיצאה בת קול שראוי שתשרה עליו שכינה — בפשטות היז כשכבר הי נשיא.

(20) וכן אינו מביאו במקומות שבהערה 10.
(21) בבבלי במקומות הנ"ל שבהערה 13 מקדים בנוגע להלל „הי חסיד“ לפני „הי עניי“ (אבל ב"ר סנהדרין גרס „הי עניי קודם). ובירושלמי שם (וכן בתוספתא שבהערה הנ"ל) „היי עניי חסיד“. ואכ"מ.
(22) ראה עיון יעקב לעי' נדרים שם „הרי משמעות המקרא דמכת מדת ענוה זכה לנבואה זו בקביעות“, וראה גם חזא"ג ב"ב שם. ועוד.
(23) ומה למדו לגבי שאר הנביאים כבגמ' שם „וכולן ממשו“.

ולכאורה צ"ע שהרי נבואתו חלוקה ולמטה ממעלת נבואת משה כנ"כ פריטים כמש"נ בפרשתנו ומפורט ברמב"ם כאן (ה"ו) בפיה"מ (פ' חלק היסוד הו') בח"פ (פ"ו) במז"נ (ח"ב פליה) ועוד. — וראה חזא"ג, עיון יעקב, הריף לעי' נדרים שם. ועוד.
(24) וכן מוכח מבריייתא דרשב"י (ע"ז כ, ב. ושי"ג. ובכמה נוסחאות היא גם סוף סוטה). וראה תו"ט סוף סוטה ד. ענוה מביאה . . לידי רוח הקודש“.

(25) או י"ל ד. עניי נכלל במעלות „חכמ" שבמרמב"ם, ועפ"י שם בהל' דעות פ"א ה"ה, ואם נותרת עד האמצע בלבד ויהי עניי נקרא חכם וזו היא מדת חכמה. אבל מלשון הרמב"ם כאן בנוגע למעלת חכם — „גדול בחכמה כו“, וכן מהמשך לשונו „בעל דעה רחבה“, משמע שכונתו כאן לחכמה כפשוטה (וראה חסד לאברהם לשמונה פרקים שם). וגם דוחק לומר שסומך כאן על דלקמן.
(26) ראה רמב"ם הל' דיעות פ"ב ה"ג. שמונה פרקים פ"ד. וראה מרכבת המשנה ועבודת המלך לרמב"ם כאן. לקמן הערה 30-31.

(27) ראה סדר משנה לרמב"ם כאן בתחלתו. דברי ירמ' כאן.

(28) בהל' דיעות פ"א ה"ד: שיהא אדם שם דיעותיו תמיד כו' כדי שיהא שלם בגופו כיצד לא יהא בעל חימה כו'. עיי"ש.

(29) כמש"ב בספ"ג ורפ"ד מהל' דיעות.

(30) ובפרט לפי מ"ש הר"ן בדרשותיו הדרוש החמישי (בנוסח ה"ב) בתחלתו (ועד"ז בנוסח ה'א' בתחלתו). כי במה שאמר חכם כלל המעלות השכליות ועניו יכול מעלות המדות כבר אמרו כו'

מפרט בפ"ע³¹.
 ("גבור עשיר חכם"), אנהויבנדיק מיט
 "חכם גבור"³⁸?

נאך א שינוי הלשון צווישן די צוויי
 סוגיות: אין נדרים שטייט "אין הקביה
 משרה שכנתו כו'", און אין שבת —
 "אין השכינה שורה כו"³⁹.

ה. ויש לומר הביאור בכל זה:

ביים מגדיר זיין דעם ענין הנבואה
 זאגט דער רמב"ם אין די י"ג עיקרים⁴⁰
 שלו: "והוא" שידע אדם שזה מין האדם
 ימצא בהם⁴² בעלי טבעים ממדות

(38) בכס"מ לרמב"ם הביא המאמר דנדרים
 והעתיק הסדר. חכם גבור ועשיר. וכן הביא ברין
 גאון שבת שם (אבל ראה לקוטי לוי"צ שם ע' תב
 שאגב שיטפ"י כו' נקט כו'). וכן הוא בדרשות הר"ן
 שם בתחלתו, אבל לפנינו גם כע"י הוא כבפנים.

(39) ע"ד הקבלה וכו' ראה בכל השינויים הנ"ל
 — לקוטי לוי"צ שם ואילך.

(40) בפיה"מ סנהדרין פרק חלק — (היסוד)
 העיקר הששי.

(41) כ"ה בתרגום שלפנינו. ובראש אמנה (לר"י
 אברבנאל) פ"א, וכן בתרגום קאפח כשינויים.

(42) מזה מובן שאין לתרץ שזה שהשמים
 הרמב"ם גבור ועשיר בה' יסוה"ת — הוא משום
 שכתב בספרו רק הלכות שעל האדם לעשותם כדי
 להגיע למעלות הנבואה, והוא רק ע"י עיון וגידול
 חכמתו והתגברות כמותו כו', משא"כ גבורה
 ועשירות שהם מעלות הניתנות מלמעלה ואין
 תלויות (כ"כ) בעבודת האדם (ראה נדה טז, ב).

כי מדבריו בפיה"מ שם מובן, שאי"ז שייך לכל
 אדם, אלא שישנם אנשים מיוחדים במין האנושי
 שנוטלו במעלות ומדות אלו... באופן שיכולים להיות
 מוכשרים לנבואה. וא"כ לא מסתבר לומר שההלכות
 בספר היד שם הם דינים והוראות לכאראי איך
 להגיע לנבואה; ואולי י"ל שהם ע"ד כ"כ הלכות
 שאינם, שווים לכל נפש, כ"א הם הלכות והוראות
 לסוגי אנשים אלו בלבד. ואכ"מ.

(*) וכן משמע ממש' בה' יסוה"ת. והוא בעל
 דעה רחבה נכונה עד מאד.

(**) ולהעיר מתדאיר פ"ט ב"ן ישראל ב"ן עכו"ם
 ב"ן איש ב"ן אשה ב"ן עבד וב"ן שפחה הכל לפי
 המעשה שהוא עושה כך רוח הקודש שורה עליו.

ד. די גמרא הנ"ל ווערט אויך גע-
 בראכט אין מס' שבת³², און דארטן
 ווערט געזאגט, "אין השכינה שורה אלא
 על חכם גבור ועשיר ובעל קומה". דארף
 מען פארשטיין (ווי דער לחם משנה
 פרעגט³³): דאס וואס די גמרא איז
 מוסיף, "בעל קומה" איז יש לומר, אז
 דאס איז פארבונדן און אן אפטייטש פון
 "גבור"³⁴ (וואס איז נוגע במיוחד דארט
 אין דער סוגיא אין שבת ווייל עס רעדט
 זיך וועגן גובהן של לויים)³⁵; ס'איז
 אבער שווער — א) פארוואס איז די
 גמרא דארט משמיט³⁶, "עניו"³⁷ און ב)
 איז משנה דעם סדר לגבי ווי אין נדרים

ענוה גדולה מכולך — פשיטא דהר"ל לפרש ענוה
 בפ"ע.

(31) עפ"ש בחדא"ג נדרים שם, דהעיקר מה
 שצריך להיות אצל הנביא הן המעלות גבור חכם
 ועשיר, והוסיף לו במדות שלא יתגאה בכל אלו ג'
 מעלות אבל שיהי' ג"כ עניו אצל אלו המעלות
 כמשה' יש לבאר לכאורה מה שלא נפרטה ענוה
 בפ"ע, כי זהו פרט ושלימות בג' המעלות שלפנ"ו.
 ודוחק.

(32) צב, א.

(33) בה' יסוה"ת שם. ע"ש.

(34) כבר"ן ותוס' נדרים שם. אלא דבר"ן שם,
 שזה שהי' גבור מובן מזה שהי' בעל קומה. ולהעיר
 שבנדרים שם — הלימוד שהי' גבור מזה שהי' גדול
 בקומה הוא רק בהקס"ד שבגמ'.

(35) ולהעיר דבר"ן גאון שבת שם ובר"ח שם (צג).
 ב) משמיט. בעל קומה. וכ"ה לפי כמה גירסאות
 בגמרא שם — ראה דק"ס שם. וראה סדר משנה
 לרמב"ם כאן.

(36) ראה לקוטי לוי"צ אגרות ס"ע תא ד. עניו
 ובעל קומה' שייכים זל"ו.

(37) ואולי מטעם זה השמיט הרמב"ם, עניו, כי
 לא הובא בשבת שם. וכדמשמע קצת מזה, שבשמונה
 פרקים פ"ז ובהקדמה לפיה"מ ובמרג"ב הביא לשון
 חז"ל ע"פ הסדר שבשבת (ראה הערה הבאה), חכם
 גבור ועשיר (אלא שכתב, "אין הנבואה שורה" במקום
 "אין השכינה שורה").

בדעתו⁴⁶. ווי דער רמב"ם איז ממשיך⁴⁷ (בנוגע צו נביאים בכלל) „וכולן כש- מתנבאים אבריהן מזדעזעין וכח הגוף כשל ועשתנותיהם מתטרפות ותשאר הדעת פנוי" להבין מה שתראה⁴⁸.

און וויבאלד אז נבואה איז א גילוי וואס ווערט מתאחד מיט דער מציאות (דעת) הנביא (ביז אז „הפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמו שהי' אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים"⁴⁸), דעריבער זיינען אין דער ידיעה — „לידע" — אויך נוגע די דרכי הנבואה באופן (ווי דער רמב"ם איז ממשיך ומאריך) „כשיכנס לפרדס וימשך באותו הענינים הגדולים הרחוקים ותהי' לו דעה נכונה להבין ולהשיג והוא הולך ומתקדש ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהי' לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו אלא דעתו פנוי" תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין⁴⁹

מעולות מאד ושליומות גדולה ונפ- שותיהן נכונות עד שהן מקבלות צורת השכל אחר⁴³ כן ידבק אותו השכל האנושי בשכל הפועל ונאצל ממנו עליו אצילות נכבד ואלה הם הנביאים וזו היא הנבואה⁴⁴.

און אזוי איז אויך משמע פון דברי הרמב"ם להלכה אין ספר היד, וואו דער רמב"ם זאגט: „מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם" און איז גלייך ממשיך וועגן די פרטי ותנאי הנבואה — „ואין הנבואה חלה כו", און אויך וועגן די פרטים ווי דער נביא קומט: צו לנבואה און „דרכי הנבואה"⁴⁵ (ווי ער איז ממשיך אין דער הלכה „אדם כו" כשיכנס לפרדס כו") און וועגן דעם אופן הנבואה בפועל —

וואס דערמיט מיינט ער ניט סתם צו מתאר זיין און מודיע זיין די פרטים ואופנים אין סדר הנבואה, נאָר ער ברענגט זיי אלס ענינים וואס זייער ידיעה — „לידע" — איז „מיסודי הדת"⁴⁶:

מיסוד הדת איז ניט (נאָר) צו וויסן אז ס'איז דאָ דער ענין הנבואה וואס איז חל (שורה) אויף בני אדם, „גילה סודו אל עבדי הנביאים"⁴⁷ בכלל — נאָר אויך די ידיעה אינעם אופן און גדר הנבואה — אז דאָס איז פאַרבונדן מיט שכל ודעת הנביא, און ווערט אויפגענומען

(46) וראה במה שהאריך הרמב"ם בגדר הנבואה — מרג' שם פל"ו ואילך. ומתחיל שם רפ"ו. דע כי אמרת הנבואה ומהותה הוא שפע השופע מאת ה' כו' באמצעות השכל הפועל כו" (תרגום קאפח. וראה בתרגום שלפנינו).

(47) פ"ז ה"ב.

(48) שם ה"א.

(49) „להבין כו' בחכמתו כו' ויודע" — חב"ד: וכי' ככ"ם ברמב"ם (הקדמת הרמב"ם: חכמתם . . להבין . . למדע: שם: דעת רחבה ונפש חכמה . . לידע . . ובינותי: הלי' יסודות פ"ב ה"ב: שיתבונן . . חכמתו . . לידע: שם ה"ב: חכם ומבין דעתו: [פ"ד ה"ט: יודעת ומשגת . . שלמה בחכמתו]: שם ה"א: חכם ומבין בדעתו: [שם ה"ג: חכמים . . לידע ולהשיג]: שם רפ"ו: חכם גדול בחכמה . . דעת רחבה . . להבין: הלי' דעות פ"ג ה"ג: דעת . . שייבין . . בחכמות: הלי' ת"ת פ"א ה"ב: בדעתו להבין . . כשיגדיל בחכמה: [הלי' ע"ז פ"א ה"א: חכמי . . להשיג . . בדעתם: הלי' תשובה פ"י ה"ה: ויתחכמו . . ששיגוהו וידעוהו]: שם ה"ז: להבין ולהשכיל

(43) כ"ה בפיה"מ שם, ונוחה יותר הלשון „ואחר". וכ"ה בראש אמנה שם. וכן משמע ע"פ תרגום קאפח.

(44) ראה רמב"ם שם ה"ז.

(45) ובהתחלת לשונו „ואין הנבואה חלה כו" כהמשך ל„מיסודי הדת לידע כו" ולא כו' „אין" כענין בפ"ע.

(46) עמוד ג, ז.

אין אין אן אופן וואָס פועלט אין דעת האדם, במילא אין נוגע דער מצב פון דעת ותכונת האדם ווען די נבואה אין אויף אים חל,

משא"כ די אנדערע ענינים „גבור עשיר ועניו“ זיינען בלויז תנאים וואָס דער נביא דארף האָבן אויף השראת הנבואה מלמעלה; זיי זיינען אָבער ניט קיין חלק פון עצם ענין הנבואה, ובמילא — ניט נוגע אין דעם „לידע“ פון דעם יסוד הדת — ענין הנבואה:

גבורה און עשירות ברענגען אַרויס די שלימות הגשמית של האדם, וואָס פאָ- דערט זיך אַלס תנאי צו השראת השכי- נה⁵², און „עניו“ אין נוגע צו אַראָפּ- נעמען אַ מניעה צו השראת השכינה וואָרום „כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם“⁵³, און דאָס איז אן ענין כאילו ווי כפירה בעיקר⁵⁴.

ז. ועפ"י יש לבאר אויך דעם חילוק צווישן דעם מארז'ל ווי ער ברענגט זיך אין נדרים און ווי ער ברענגט זיך אין שבת:

צווישן די צוויי ענינים הנ"ל, (א) גבור ועשיר און (ב) עניו, כאָטש בכלל אין ענוה אַ תנאי וואָס איז מערער הכרח צו השראת השכינה ווי גבורה און עשי- רות⁵⁵, איז אָבער בפרט אחד גבורה ועשירות שייך מער באופן ישר צו נבואה (השראת השכינה).

(52) בדרשות הר"ן שם ובדרוש השלישי — כי הם (גבור עשיר ובעל קומה) מעלות יחפצו בהם ההמון ויהי בהן הנביא נכבד ומעולה למען יהיו דבריו נשמעים. וראה גם חזא"ג נדרים שם. ועד"ז כתב בעיקרים מאמר ג פ"ב גבי „בעל קומה“.

(53) סוטה ה, א.

(54) סוטה ד, ב. רמב"ם הל' דיעות פ"ב היג.

באותן הצורות הקדושות הטהורות ומסתכל בחכמתו של הקב"ה כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלו, און דעמולט „מיד רוח הקודש שורה עליו“⁵⁶ — דאָס אַלעס איז נוגע און אַ טייל פון דעם „מיסודי הדת“ לידע.

ו. ועפ"י זיינען מובן די תנאי הנבואה און וואָס דער רמב"ם רעכנט דוקא די תנאים (וואָס ער ברענגט) און ניט די אנדערע ענינים שבגמרא „גבור עשיר ועניו“.

דער רמב"ם איז ניט אויסן צו רעדן וועגן אַלע תנאים וואָס זיינען נויטיק צו השראת הנבואה, נאָר בלויז וועגן די וואָס מען דארף „לידע“ אַלס „יסוד הדת“, און דאָס איז אַז „אין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו כו' בעל דעה רחבה עד מאוד“.

וואָרום דאָס זיינען ענינים אין עצם גדר הנבואה⁵⁷ וועלכע זיינען מוסיף אין דער הבנת היסוד פון נבואה — אַז דאָס

בחכמות ותבונות המודיעים: ה' קידוש החודש פ"א היה: יתבונן חכם . . על דעת: ה' מכירה פכ"ט היה: חכם וגבול שהוא יודע: ה' סנהדרין פ"ב היא: חכמים וגבונים . . בעלי דעה רחבה; [סוף הל' מלכים: חכמים . . יודעים . . וישגו]. ראה אוצר לשון הרמב"ם — להרב אסף (חיפה, תשמ"א) — בערכים השייכים לשרש חכם.

(50) ראה מרג"ח פ"ב דעת הרמב"ם שכל מי שיעשה הכנה הדורשה בהכרח שיתנבא — לולא שהשם ימנעו דרך נס. וכיון שמצוין שם „לחבור הגדולי“ — מוכח שמשיב בידו „ואפשר שלא תשרה“ — היינו ע"ד נס.

(51) ראה גם בדרשות הר"ן שם.

(*) וועגן לפענדיג שהלח"מ (ברמב"ם שם) חותב היפך המפורש במרג"ח ומפרט שכיב ביד.

ער האָט אויך די מעלות הגשמיות פון גבורה⁵⁷ ועשירות⁵⁸.

ח. ויש לומר — אויף צו פאַר-ענטפערן פאַרגלייכן די צוויי סוגיות הגמרא — אַז אין מס' שבת רעדט זיך וועגן נבואה (במדריגה גבוהה), און אין נדרים — וועגן (נבואה במדריגה למטה מהנ"ל אָדער) השראת השכינה בכלל⁵⁹.

— ובהקדם אין דעם ענין פון „שכינה שורה“ זיינען פאַראַן ריבוי מדריגות⁶⁰, אָנהויבנדיק פון נבואת משה (בשלימו-תה), ביז „אכל בי עשרה שכינתא שריא“⁶¹, ו„אף שאינם מדברים בדברי תורה“⁶²; און אפילו ביי משה גופא זי-נען געווען כמה דרגות: נבואת משה בשלימותה (כבפרשתנו. ונאמר ולא קם נביא עוד כמשה גוי⁶³); ווי ס'איז געווען איידער וואָס נתעשר משה (מפסולתן של לוחות) — (וואָס אין דעם איז כלול אויך זמן לאחרי שקבל תורה מסיני); די ל"ח שנה ווען אידן זיינען געווען אין מדבר איידער וואָס „תמו אנשי המלחמה למות“⁶⁴, וואָס „לא נתייחד עמו הדבור

וואָרעם דער ענין פון „ענוה“ איז אַן ענין כללי, וואָס רירט אַן ניט נאָר דעם ענין הנבואה, עס זאָל זיין „האל-מנבא את בני האדם“, נאָר דאָס איז נוגע בכלל צו דער שייכות און השראה בכלל פון הקב"ה, כמפורש בש"ס שם „אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם;“ און נאָכמער — בלשון הידוע⁶⁵ „אין הקב"ה שורה אלא על דבר שבטל אצלו ית“.

משא"כ גבורה ועשירות זיינען שייך נאָר צו נבואה. כשם ווי ענין הנבואה פאָדערט דעם תכלית השלימות פון מעלות האדם, „חכם גדול בחכמה גבור במדותיו כו“, כנ"ל, פאָדערט דאָס אויך די תכלית השלימות אין מציאות האדם בגשמיות, גבורת הגוף און עשירות.

[ויש להוסיף, אַז דאָס איז ע"ד מ"ש הרמב"ם אין הל' תשובה⁶⁶ בנוגע צו די יעודים גשמיים שבתורה, אַז דאָס זיינען ניט קיין ענינים פון שכר אויף תומ"צ, נאָר זיי זיינען עניני תועלת וסיוע צו שלימות בלימוד התורה וקיום המצוות: דער אויבערשטער נעמט אַראָפּ „כל הדברים המונעים אותנו“ פון לערנען תורה און מקיים זיין מצוות און ער איז משפיע „כל הטובות המחזיקות את ידינו לעשות התורה כגון שובע ושלום ורבוי כסף וזהב כדי שלא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להם אלא נשב פנוים ללמוד בחכמה ולעשות המצוה כו“.

ועד"ז י"ל בנוגע אַ נביא, אַז ווען זיינען די מעלות פון חכם גדול גבור במדות וכו' ביי אים בשלימות — בעת

(57) ע"ד משיכ בהל' דעות רפ"ד, היות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידעת הבורא והוא חולה.

(58) אבל י"ל שאינם מכרחות, כי האדם יכול להתגבר על עצמו ולהגיע למעלת חכם גדול כו' וגבור במדותיו בלאזה"כ, אלא שאו דרושה התגברות יתירה להתגבר על המניעות שמצד הגוף וצרכיו.

(59) להעיר מאברבנאל למינ' שם ספליב, אלא שהוא מפרש עד"ז גם בשבת. ואכ"מ.

(60) ראה גם מו"נ ח"ב פמ"ה. וראה הקדמת הרב מרגליות ל"ס שו"ת מן השמים (בהוצאתו) ע"ד הדרגות רוחיק גילוי אליהו כו'. וש"נ.

(61) סנהדרין לט, א.

(62) אגוז"ק סי' כג.

(63) ברכה לד, יוד.

(64) דברים ב, טו.

(55) ל' התניא פ"ו.

(56) פ"ט ה"א.

די גמרא אז דער ערשטער תנאי איז ער זאל זיין א "חכם"

[וואס בכללות איז דאס כולל אלע מעלות שכליות און מעלות המדות⁷⁰ (ווייל אויך די שלימות אין מעלות המדות קומט דערפון וואס ער איז זיך "מתגבר בדעתו על יצרו כו" און דוקא דעמאלט ווען אין "יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם" איז ביי אים דא די שלימות פון מעלות השכליות)].

וואס דאס איז א כלי צו "נבואה שורה" כנ"ל בארוכה;

און נאכדעם איז די גמרא ממשיך: "גבור ועשיר ובעל קומה" — ענינים ומעלות גשמיים וואס זיינען תנאים און פרטים וואס העלפן און גיבן צו שלימות אין דער מעלה פון "חכם" (און מהאי טעמא ווערט דאָרט ניט דערמאָנט "ענין", ווייל דאָס איז א תנאי כללי צו האָבן א שייכות צום אויבערשטן — און ניט דוקא צו השראת הנבואה).

אָבער אין נדרים רעדט זיך ניט וועגן די תנאים וועלכע זיינען נויטיק צו השראת הנבואה במיוחד, נאָר אויך (ובעיקר) צו דער כללות/דיקער השראה ושייכות פון הקב"ה מיט א בן אדם דאָ למטה — און דערפאַר רעכנט דאָרט די גמרא אויך "ענין", וואָס ברענגט צו דעם אז הקב"ה זאל שורה זיין; און מהאי טעמא הויבט דאָרט אָן די גמרא ניט מיט "חכם" (וואָס איז נוגע במיוחד ביי השראת הנבואה).

י"ד. ע"פ הנ"ל ס"ה אין דעם ביאור יסוד הדת שבנבואה וועט פאָרענטפערט ווערן נאָך א שאלה אין רמב"ם: דער ספר העיקרים⁷¹ איז מסביר דעם

בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת⁷² ועוד⁷³ —

ועפ"י איז אויך פאָרשטאָנדיק דער שינוי הלשון אין די סוגיות ("אין השכינה שורה"; "אין הקב"ה משרה שכינתו");

ס'איז ידוע דער כללי⁷⁴, אז דוקא א גבוה ביותר איז שורה "למטה יותר". און דעריבער: אין מס' נדרים, וואו עס רעדט זיך וועגן איינעם וואָס איז "למטה יותר" — ער האָט ניט די אלע מעלות⁷⁵ ווי אויסגערעכנט אין מס' שבת (און דערפאַר איז ביי אים פאָראַן נאָר דער ענין פון (א נבואה פחותה יותר, אָדער) השראת השכינה בכלל) — קומט די השראה מ"גבוה יותר" — "הקב"ה" איז "משרה שכינתו" [משא"כ אין מס' שבת וואו עס רעדט זיך וועגן נבואה (במדריגה גבוה) איז "השכינה שורה" פון זיך אליין⁷⁶].

ט. ועפ"י וועט מען אויך פאָרשטיין די אַנדערע שינויי הלשונות אין די צוויי סוגיות:

אין מסכת שבת וואו עס רעדט זיך וועגן השראת הנבואה, דערפאַר זאָגט

(65) פרש"י שם, יז. וראה תענית ל, סע"ב ובפרש"י שם, כ"ב קכא, סע"א ואילך וברשב"ם שם ריש ע"ב. וראה מו"נ ח"ב פל"ו.

(66) להעיר שבבוא ליל שבת נתוסף לו אלף אורות (סידור האריזל שחרית לשבת כוונת ישמח משה. שער הכוונות ענין מזמור שיר ליום השבת. פת"ח שער יח פ"ח).

(67) שערי אורה ד"ה יביאו לבוש מלכות פ"ב ואילך. פ"ל ואילך.

(68) בעל קומה שתיכנה קומה (שלימה) וכפשטות ענשר אמות. וע"פ הרמז וכו' עשר כחות הנפש (קומה שלימה — מוחין ומדות, כל גובה האדם — ראה לקוטי לוריצ שם ריש ע' תד), משא"כ ענין (שבנדרים) ספירת המלכות (אדנים).

(69) ראה לקולו"צ שם ע' תה.

(70) ראה רמב"ם הל' דעות פ"א ה"ד.

(71) מאמר ג, פ"ב.

דעם יסוד (התשיעי) וועגן העדר השינוי אין תורה?

דער רמב"ם האלט אז אלע י"ג זיינען עיקרים (ניט כדעת בעל העיקרים): אעפ"כ איז אין זיי עצמם דא דרגות און מוקדם ומאוחר — וע"פ הנ"ל — לפי דבריו גופא, האט ער זיי (יסוד ה') וועגן נבואה, און יסוד ה' נבואת משה רבינו) געדארפט שטעלן נאך די יסודות וועגן תורה⁷⁶?

אויך: וואס איז נוגע אין ספר היד, אז דאס וואס „הא"ל מנבא את בני האדם" איז „מיסודי הדת".

כדי צו פאלגן דעם נביא איז לכאורה בלויז נוגע וויסן אז ס'איז א „מצוה לשמוע ממנו" און הטעם ע"ז איז ווייל „שנאמר אליו תשמעון" — א ציווי חדש פרטי⁷⁸.

יא. וע"פ הנ"ל יובן: דער גילוי הנבואה צו נביאים איז באופן אז דער נביא ווערט דבוק ומאוחד מיטן דבר ה', ביז אז דער דבר ה' איז זיך מתלבש „בשכלם והשגתם במראה הנבואה וגם במחשבתם ודיבורם כמ"ש⁷⁹ רוח ה'

טעם וואס ער רעכנט „תורה מן השמים" אלס „עיקר" און נבואה אלס א „שורש מסתעף ממנו" — ווייל הנבואה איז ניט צוליב דעם אז מענטשן זאלן וויסן „הדברים האשישים המתחדשים בעולם או כדי שיתחדשו על ידה אותות ומופתים על ענין פרטי כו", נאך „כדי שתגיע על ידה הישרה" אלקית למין האדם שהיא תורה מן השמים כו".

עפ"ז דארף מען פארשטיין: דער רמב"ם אליין זאגט דאך⁷⁷ בנוגע א נביא „א"כ למה נאמר בתורה" נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה כמו שאמר האחרון שבהן⁷⁸ זכרו תורת משה עבדי" (סנאך, וכן אס ציונו בדברי הרשות כו' מצוה לשמוע לו והעובר על דבריו חייב מיתה⁷⁶), אבער ניט צוליב דעם „הוא בא" — איז פארוואס האט ער מסדר געווען אין די י"ג עיקרים (אין פיה"מ פרק חלק) אז די עיקרים ויסודות איז נבואה און נבואת משה קומען גלייך נאך די ערשטע פינף עיקרים ויסודות וועגן מציאות הא"ל און אז „ראוי לעבדו" (יסוד הה'), קודם פון דעם יסוד (השמיני) אז תורה איז מן השמים און

76* במו"נ ח"ג פמ"ה: וכבר נודע שפנת אמונת (בהוצאת קאפח: יסוד הדעה) הנבואה קודמת לאמונת (לדעה) התורה שאם אין נביא אין תורה. ע"ש. — עפ"ז ענין זה בנבואה אינו „עיקר" מצ"ע כיא טפל לתורה, משא"כ ע"פ המבואר לקמן בפנים. 77) להעיר מראש אמנה (פיה ד"ה הספק הראשון). שהרמב"ם לא הביא בהל' יסודות את כל היסודות שזכר בפירוש המשנה.

78) ובשביל לידע שאדם זה הוא נביא, שהוא דוקא ע"ז שיודעים מי ראוי לנבואה ואיך בא לידי נבואה (ראה רמב"ם שם ספ"ו. וראה דברי ירמ' כאן בתחלת הפרק) — אין מוכרח שיהי' יסוד הדת.

79) שמואל ב כג, ב.

72) לשון זה (הישרה) נמצא גם במו"נ העתקת הר"ש אבן-תיבון בכ"מ (ח"א פמ"ז. פס"א. ח"ב פליט. ח"ג ספניא), וכן בעיקרים לפניו (בפתחה). מאמר ג פ"ח, ובכ"מ. והוא שם עצם משורש „ישר" על משקל השכלה, הפשטה. ופירושו: הוראה, הדרכה. ובשרשים" לעיקרים בפתחה שם מפרש הלשון „הישרה אלקית": היא התורה הניתנת מאלוה ית' היא הנקי הישרה אלקית כי היא מיושרת את האדם בדרך הטוב.

73) הל' יסודות פ"ט ה"ב.

74) שופטים יח, יח.

75) מלאכי ג, כב.

76) רמב"ם שם.

רמב"ם איז מאריך בזה אין דעם המשך הפרק אין הל' יסוה"ת⁸⁵ (און אין עיקר הז' אין פרק חלק), ביז „ונקשרה דעתו לצור עולמים ולא נסתלק מעליו ההוד לעולם וקרן עור פניו“⁸⁶ ונתקדש כמלא-כים“.

ועפ"ז איז מובן וואס די יסודות וועגן נבואה קומען גלייך בהמשך צו די יסודות (ועיקרים) וועגן מציאות השם (און בהמשך צום יסוד החמישי „שהקב"ה לבדו ראוי לעבדו“).

און אויך דאס וואס דער רמב"ם האט אריינגעשטעלט אין ספר היד אז דאס איז „מיסודי הדת“ —

ווייל די ידיעה בזה, איז נוגע אין המשך צו ידיעת מציאות השם און זיין „גילה סודו“ גילוי ופעולה גלוי' אין וועלט⁸⁷.

(משיחת חגה"ש תשל"ד)

דיבר בי ומלתו על לשוני⁸⁰, ווי אנגע-דייטעט אין רמב"ם⁸¹ און מבואר בארוכה בקבלה⁸² און חסידות⁸³;

בכלל זיינען אין נבואה דא צוויי (דריי) ענינים:

(א) תורה זאגט „נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך גו'“ — „כדי לצוות על דברי תורה“⁸⁴.

(ב) א מ"ע בפ"ע אז מען דארף פאלגן א נביא, איינע פון די תרי"ג מצוות, „אליו תשמעו“, „והעובר על דבריו חייב מיתה בידי שמים כו'“⁸⁵.

(ג) עס איז „מיסודי הדת“ [ניט (אזוי) דער קיום המ"ע „אליו תשמעו“, נאך] „לידע שהאל-מנבא את בני האדם ואין הנבואה חלה אלא כו'“, אז דער אויבער-שטער ווערט נתגלה „גילה סודו“ ער איז „מנבא את בני האדם“ באופן של התאחדות⁸⁶ אין דעם דעת הנביא, „מתלבשת בשכלם והשגתם כו'“ — ביז צו דער שלימות בזה — נבואת משה רבינו וואס „מתנבא והוא ער ועומד . . כך הי' כח בדעתו של משה רבינו להבין דברי הנבואה והוא עומד על עומדו שלם“, מיט די אלע פרטים ווי דער

(85) פ"ז ה"ז. ולא כתבו בפרק בפ"ע, וכמו שחילקו בפיה"מ לעיקר בפ"ע.

(86) שזה הי' גם בליח שנה הנ"ל וגם בימות החול (ראה לעיל סעיף ח ובהערה 66) כפשוטו הכתובים.

(87) כי גם בעיקר הא', „יסוד היסודות ועמוד החכמות“, כתב בריש הל' יסוה"ת (ועד"ז בעיקר הא' מי"ג העיקרים) לא רק זה שהוא ית' נמצא אלא כריכ פרטים ובאותו הלשון שבנוגע לנבואה „לידע: לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל נמצא וכל הנמצאים כו' לא נמצא אלא מאמתת המצא, ועד"ז ממשיך בפרטיות יותר שם בהמשך ההלכות.

(80) שער היחוד והאמונה ספ"ב בשם האריז"ל. ולהעיר שבתניא שם הובא זה בהמשך להמבואר שם שצריך להיות כח הפועל בנפעל תמיד להחיותו ולקיימו. ע"ש.

(81) כניל ס"ה. ולהעיר מדיה באתי לגני הש"ת פ"ה.

(82) ראה שער רוח"ק ושער היחודים והאריז"ל (בתחלתם).

(83) ראה „ספר הליקוטות דא"ח — צ"צ“ ערך נבואה. ושי"נ.

(84) להעיר מעבודת הקודש חלק סתרי התורה פ"ב.

שלח

איז ניט פארשטאנדיק: פארוואס האט דער אויבערשטער דאס תולה געווען אין דעתו של משה, און ניט אליין מלכתחילה אנגעזאגט אויף דעם?

אויך דארף מען פארשטיין:

בנוגע די מרגלים זאגט רש"י, "אותה שעה כשרים היו". און ווי פארשטאנדיק אויך בשכל הפשוט, אז אויב משה רבינו האט זיי אליין אויסגעקליבן, זיינען זיי געווען (ניט נאר "כשרים" בכלל, נאר) די אמבעסטן צוגעפאסטע פאר דער דאזיקער שליחות.

איז ווי קומט עס, אז ביי זיי איז גע-ווארן אזא גרויסער שינוי, מן הקצה אל הקצה, אז ניט נאר האבן זיי די שליחות ניט דורכגעפירט כדבעי, נאר זיי האבן דורך דעם געבראכט אויף אידן א "בכי לדורות"¹⁰?

ב. וועט מען דאס פארשטיין בהקדם הביאור אין דעם וואס מען געפינט, אז די שליחות איז (בכללות) באשטאנען פון צוויי ענינים:

א) צו אויסגעפינען די פרטים וועל-כע זיינען נוגע צו דעם כיבוש הארץ — "וראתם גו' החזק גו' המעט גו' הבמחנים גו'".¹¹

ב) צו אויסגעפינען די פרטים וועגן דער לאנד גופא — "הטובה היא גו' השמנה היא גו'".¹² און עד כדי כך איז געווען נוגע אט דער (צווייטער) טייל

א. אויפן פסוק "שלח לך אנשים" זאגן חז"ל "שלח לך — לדעתך", אז דער שילוח המרגלים איז געווען אפ-הענגיק אין דעתו של משה, אבער "אני איני מצוה אותך".³

דארף מען פארשטיין:

משה רבינו איז דאך געווען אן עבד נאמן פון אויבערשטן. איז דערפון פאר-שטאנדיק, אז דאס וואס דעתו של משה איז געווען צו שיקן די מרגלים, איז עס דערפאר וואס אזוי איז געווען דעתו של אדוני (דעם אויבערשטן). און ווי דער פסוק איז מעיד "ושלח אותם משה גו' על פי ה'" — ברשותו של הקב"ה. הייסט עס, אז דער ענין פון שילוח המרגלים (מצד עצמו) איז א דבר טוב ורצוי,⁴

[און ווי דער רמב"ן איז מבאר, אז דער דרך הרגיל פון אייננעמען א לאנד איז דורך שיקן פריער מרגלים צו אויס-געפינען וואס עס איז דער בעסטער און גרינגסטער וועג "לכבוש את הארץ"; און וויבאלד אז אין סומכין על הנס און מען דארף זיך גרייטן למלחמה בדרך הטבע — האט משה רבינו מסכים געווען צו שיקן די מרגלים].

(1) סוטה לד, רע"ב. ועד"ז בתנחומא פרשתנו ה (סוטה). במדבר פט"ז, ה. הועתק בפרשי עה"ת עה"פ.

(2) כ"ה בע"פ, פרשי עה"ת ועוד. ובגמ' לפנינו, מדעתך. ובתנחומא ובמדבר שם: לעצמך.

(3) רשי סוטה שם. ועד"ז בפירושו עה"ת עה"פ.

(4) ראה בהעלותך יב, ז.

(5) פרשתנו יג, ג.

(6) רשי עה"פ.

(7) ראה גם אה"ח ריש פרשתנו.

(8) ריש פרשתנו.

(9) פרשתנו יג, ג. ומקורו בתנחומא פרשתנו ד.

במדבר פט"ז, ה. זח"ג קנה, סע"א.

(10) תענית כט, א.

(11) פרשתנו שם, יח"ט.

(12) שם, יט"ב.